

JUHTARTÁS SZENTMIHÁLYON (TISZAVASVÁRI)

Községünk ősi neve Szentmihály.¹ Ezt a nevet viselte a XI. századtól kezdődően a XIX. század legvégéig. Az országos helységnévrendezés során „Büdszentmihály” néven lajstromozták. Az 1952. évben pedig Büddel egyesítetten a „Tiszavasvári” nevet kapta. A község Szabolcs-Szatmár megye délnyugati részén, az ún. „Mezőség” területén fekszik. Területe 16 080 kh. volt. A két községből egyesített Tiszavasvári területe ma 23,825 kat. h. A Tisza szabályozását megelőző időkben csak a szentmihályi határból évről évre elvett a víz 4—5 000 kat. holdat. Az ár elvonulása után, kb. július közepére 4—500 kat. hold lett itt szántóművelésre alkalmas a mocsár szigetein.² Ezeket csak rövid tenyészidejű növények termelésére használhatták. Rendesen köles termelt rajtuk. Ezen a haszonvételen kívül lehetőséget nyújtott arra is, hogy legeltessék. Különösen a teletetésnél volt nagy jelentősége mind a rét szigeteinek, mind pedig a mocsaras és buja növényzettel fedett többi vízjárta és vizes területeknek. Ez a terület nagyon sok szükségeltakarmányt adott télre. Ez adhatja magyarázatát annak, hogy az 1753., 1754. és 1758. esztendőkből még Erdélyből, Szelistyéről (Szeben vm.) is telettek itt juhnyájukat.³ Az 1720. évi összeírás a pusztult Büd és Tedej területét mint Szentmihály pusztáit tünteti fel. Tény, hogy ezeket bérelte a község. Ugyanez az összeírás a határban csak 2747 és fél köblös szántóterületet említ. A határhasználatra vonatkozó megállapítása pedig az, hogy folyó-, talaj- és belvíz korlátozza azt.⁴ Fényes Elek 1839-ben kiadott *Magyarországnak 's a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja* c. munkájában ezt írja Szentmihályról: „Gazdag határa roppant kiterjedésű, 's igen szép búzát terem, rétje sok; legelője pedig több ezer holdra terjed, de egy részét az árvizek járják”. Ugyancsak ő írja a „Mezőség”-ről: „A szélesen kiterjedő rétek igen zsiros és tápláló szénát teremnek, melynél fogva a szarvasmarha és juhtenyésztés felette virágzó”. Mindezek igazolják, hogy a község határa a jószágartásra nagyon alkalmas volt.

A község települése és határhasználata (62—63. kép)

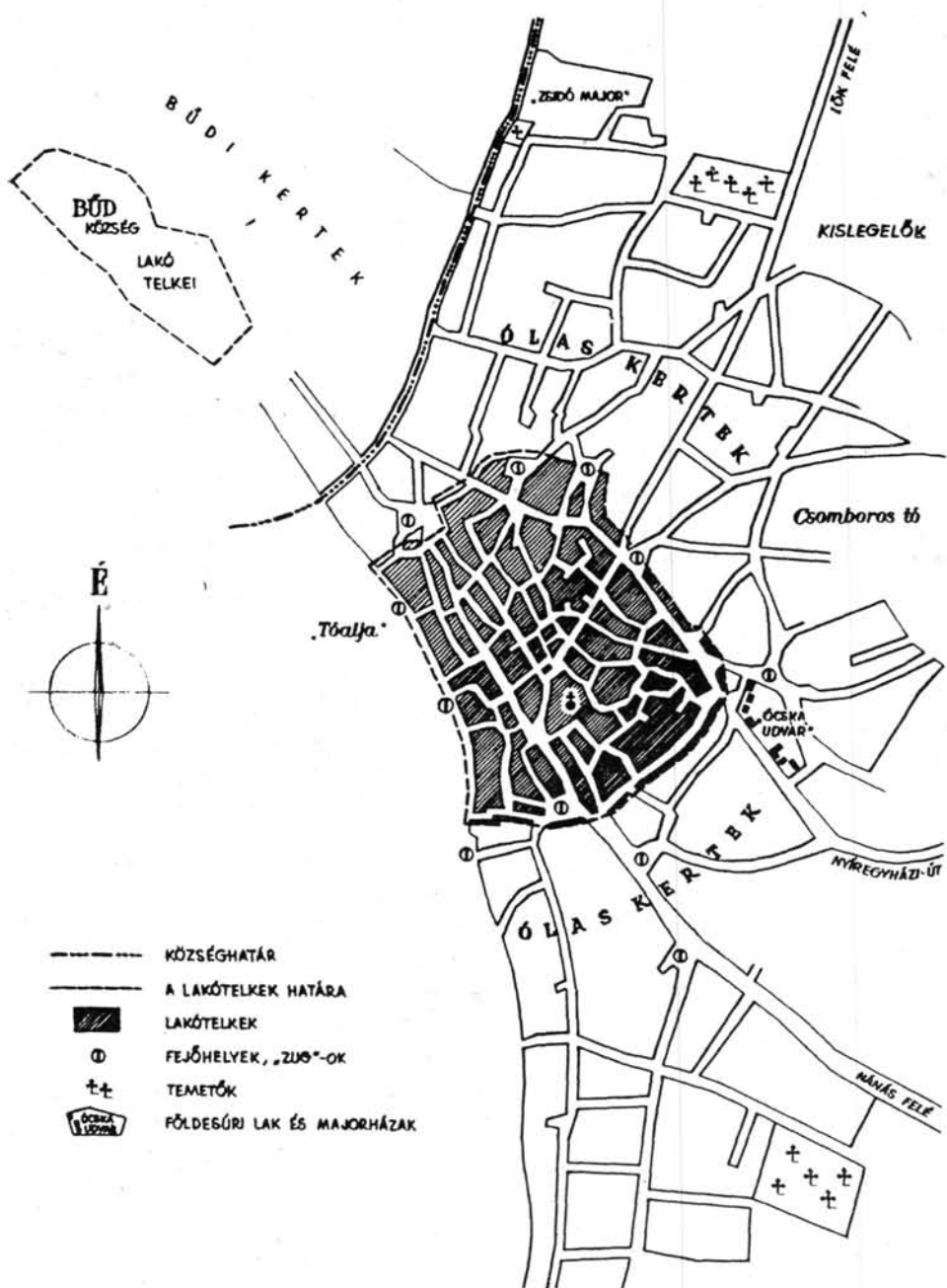
A jószágartásra tekintettel a község mind a határhasználatában, mind a településében célszerűségeiből az állattenyésztés akkori követelményeihez igazodott. Kertes település volt a XVIII. század végéig. Minden

¹ Scentmyhal. 1292. VII. 20. Kállay-család Itára I. 44.

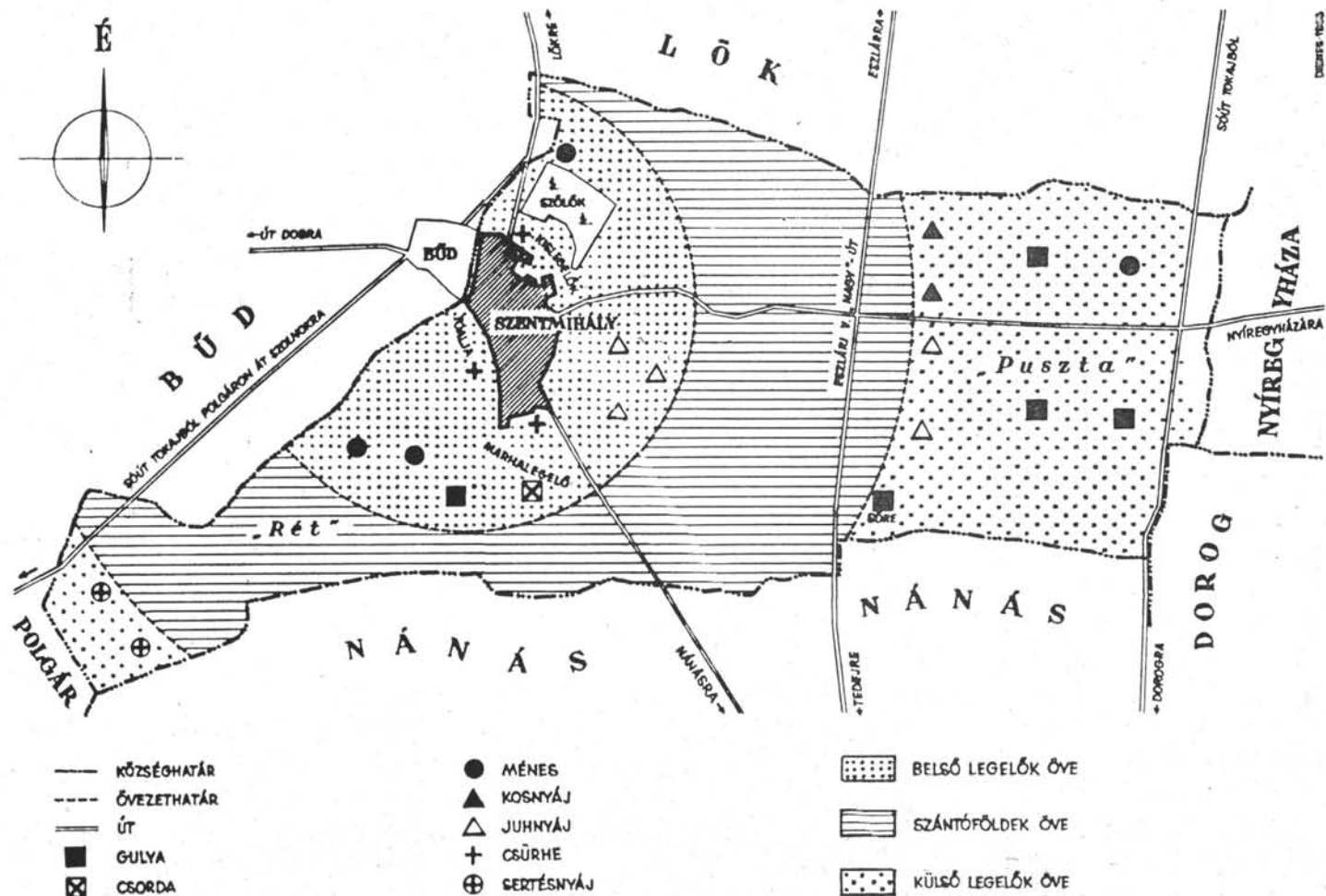
² Első sziget (Előhát), Kis Forgács, Nagy Forgács (Forgácshát), Csíkoshát, Végvár, Szamárhát, Betehát, Úrgehát, Hegyeshát.

³ Balogh István, „Szabolcs megye statútumai a pásztorok megrendszabályozására a XVIII. században”. Jósa András Múzeum Évkönyve II. 92. lap 2. lábjegyzete.

⁴ Magyar Statisztikai Közlemények XII. kötet, 141—151. lap.

62. kép. Szentmihály kertes települése a XVIII. század végén

63. kép. Szentmihály határhasználata a XVIII. században

beltelek két részből állott, vagyis egy lakótelekből és a kertből. A település magvát a lakótelkek képezték. Ezeket övezte az ún. „*ölesárok*”. Ezen belül csak a lakóházak voltak. A másik övben, az ölesárkon kívül voltak a kettős beltelek másik részét adó „*ólaskertek*”, melyek 800—2000 négyszöglet kitevő nagyságúak voltak. Itt végezték a nyomtatást. Itt voltak az állatállomány elhelyezésére szolgáló ólak, aklok, karámok. Itt tárolták vermekben a gabonát, valamint kazlakban a szálastakarmányt, szalmát, nádat, tüzelőt stb. Az ún. „*nagyól*”-ban a lovak, fejős vagy ellős marhák állottak, míg a rideg vagy félrídeg tartású állatállomány rögtönzött aklokban, karámokban nyert elhelyezést.

A kertet sem elidegeníteni, sem megosztani nem volt szabad, sem abba lakóházat építeni.⁵ Az 1772. évi urbáriális összeírás alkalmával az azt végző megyei kiküldöttek a lakótelkek túlsúfoltságát állapították meg.⁶ Az 1778. évben pedig az új határhasználat megállapításakor a földesúr hozzájárult ahhoz, hogy a külső „*pusztai*” területen kiadott szántóikon a telkes jobbágyságok „*szállás*”-t, illetve tanyát építhessenek maguknak. Ennek folytán a belterületi kert jelentősége csökkent, mert az állatállomány nagyobb része a megépült tanyákra került. A hatóságok ekkor a lakótelkek túlsúfoltságát is megszüntetni akarván, esetenként engedélyezték a kertekben lakóházaknak a megépítését. Így a 18. és 19. század fordulójára a kertségnek lakóházakkal való beépítése megindult. A 19. szd. elejére a második beltelken már csak a „*nagyól*”-ak maradtak meg az új lakóházak mellett. A nagyobb területen fekvő kertségbe a telkes jobbágyságok áttelepültek s a régi, felaprózódott belső lakótelkeken pedig főként a zsellérség és a kisebb gazdasággal bíró jobbágyság maradt a XIX. szd. közepére.

A rossz közlekedési és áruértékesítési lehetőségek miatt a lakosság arra kényszerült, hogy a használatában levő földterületeknek csak a kisebb részét vonja csak szántóművelés alá. Ezt mutatják az 1715. és 1720. évi összeírások adatai is.⁷ Így nagy területei maradtak fenn a jószágtartásra. Ezek a területek részben közvetlen a község mellett, részben pedig a határ legtávolabbi részén, tehát egy belső és egy külső legelőövben voltak. A lakóterületet övező belső legelőövben voltak az ún. „*Kislegelő*”, „*Zselléregelő*” és „*Tóalja*”, valamint a XIX. szd. második felében történt tagosítástól már szántóművelés alá vont „*Járandóságok*”, „*Csereföldek*”, „*Horgoló*”, „*Keresztfal*”, „*Nánásiúti földek*”, „*Városföldje*”, „*Előhát*”, „*Fertő*” és a „*Lyukasszik*”. Ezeknek egy része a vízjárásos évszakokban nem volt járatható állapotban.

Ebben a belső legelőövben járatták az igazott lovakat és ökröket, fejős jószágokat és fejős juhalkákat, valamint a naponta hazajáró sertéseket. Az igazott állatok itt könnyen elérhető helyen, kéznél voltak és ha nem volt szükség az igazásukra, hamar és könnyen a legelőre juttathatták, a fejősök pedig naponta hazajárhattak. A fejős juhnyájak esztrengái köz-

⁵ Adott esetből kifolyólag 1794. április 11-én tartott ülésében az úriszék által hozott ítélet kimondja: „... akar az özvegy osztálya által szaggatódott légyen el a kert akár más akár melly módon idegenítettett légyen is el egészen vagy résziben, minden képpen hibáson esett: Azért az Özvegy akár a vele lakó fia tartozik az eladott részt vissza váltani, a ki Cseréltet pedig vissza Cserélni, és a Telekkel edgyütt tartani és bírni...” Nyíregyházi Állami Levéltár fasc. 10. act. No. 677. 1794.

⁶ Nyíregyházi Áll. Levéltár 1772. évi összeírások 1772. IX. 6.

⁷ Lásd a 4-nél.

vetlenül a település szélén voltak. Fejőhelyeik vagy azoknál, vagy a lakótelkek szélén levő utcák kiszélesedő vagy zsákszerűen kialakított „zug”-aiban voltak.

A külső legelőöv nagyobb része a községtől keletre észak-déli irányban húzódó „Eszlári” vagy „Nagyút”-tól keletre, a löki, nyíregyházi, dorogi és nánási határ által körülrzárt területen volt, kisebb része pedig a településtől nyugatra elterülő „Rét”-en esett, amelyet azonban a vizes időkben csak az áradások megszűntével, vagy a tél egy részében használhattak. Itt leginkább csak a „Horgólóhát”, „Csikoshát”, „Forgácsát” („Kis” és „Nagy Forgács”), „Fördőshát”, „Hosszúhát”, „Szamárhát”, „Bivalyhát” és „Betehát” voltak az év nagyobb részében legeltethetők. A réti legelőkre utalva az 1772. év szept. 6-án kelt urbáriális összeírás megállapítja: „... az árvizek, zombokok és kákák miatt ritkán használhatják.” Itt „legendó vizek, a pusztán (keleti határrész) pedig szükségekre marháiknak alkalmas kútyaik vannak”. A külső legelőöv magasabb fekvésű területén egy 1811. évi.⁸ térkép szerint „Méneskút”, „Gulyáskút”, „Kozákkút”, „Leskút” és „Szárzskút”⁹ nevű itatóhelyek voltak.

A külső legelőövben a rideg, illetőleg félrideg tartású méneseket, gulyákat, meddelékes és kosnyájákat legeltették. A „Gőbolyös” nevű határrészben a sőregulyát, a vele szomszédos „Szemőklapos”-on pedig az üszögulyát tartották.

Juhtartás, juhajták, fajtaváltás

A kedvező földrajzi adottságok a honfoglalás előtti időkben is lehetővé tették ezen a területen az állattenyésztést s így a juhtartást is. Erről régészeti leletek tanúskodnak.⁹ Magyarok juhtartására vonatkozó legrégebbi szentmihályi adatom az 1556. évből származik. A pápai dézsmajegyzék szerint abban az évben a bárányszaporúságból 104 db bárányt adtak le tizedként Szentmihály juhtartó jobbágyai.¹⁰ A ref. egyház jegyzőkönyvében levő adat: „1776. Tavasszal jó Szerentséjek lévén a Juhos Gazdáknak a bárányokhoz, egy Prédikátióra felindulván harmintz hatan ajándékoztak 36 bárányt...”. A másik bejegyzés: „1777. Tavasszal Májusba’ a’ mely Juhos Gazdák tavaly bárányt nem adhattak, most adtak négyet Nro 4.”¹¹ További írásos adat szerint a községnek 6 közös juhnyája volt. Ezekből

⁸ Országos Levéltár. Helytartótanácsi iratok. Div. XI. No. 17.

⁹ A honfoglalás előtt itt élt avarok is sok juhot tarthattak. Az 1956. év óta feltárt 2—7. sz. avar temető sírjaiban a halotti tor lócsontjai között lépten-nyomon juhcsontok voltak. Megtörtént, hogy egyetlen sírból 19 db. juhlapockacsontot szedünk fel.

¹⁰ Az 1556. évi tizedjegyzékben: „Zenthmynal habet plebanum. Ladislaus Anda ag. VIII. (s) Michael Bacsy ag. V., Joannes Csanak ag. III. (s) Gregorius Mesaros ag. XI. (s) Jacobus Olah ag. V. (s) Albertus Byró ag. X. (s) Albertus Zevocz ag. XI. (s) a filius eiusdem ag. III. (s) Andreas Anda ag. XII. (s) Paulus Toth ag. III. (s) Joannes Kovacz ag. 2 (s) Nicolaus Olah ag. X. (s) Sa ag. LXXXIII. Redens XXI.” Országos Levéltár B. 1205. iratcsomó.

¹¹ Hogy sok volt a juhtartó gazdák száma, mutatja a ref. egyház 1772. évi jegyzőkönyvének a 247. lapon talált következő bejegyzése is: „1776. Tavasszal jó Szerentséjek lévén a Juhos Gazdáknak a’ bárányokhoz, egy Prédikátióra felindulván harmintzhatan ajándékoztak 36 bárányt...” A 248. lapon: 1777. Tavasszal Májusba’ a’ mely Juhos Gazdák tavaly bárányt nem adhattak, most adtak négyet Nro 4.”

kettő kosnyáj.¹² A közös nyájakon kívül a tehetősebb s több juhval bíró telkes jobbágyoknak önálló nyájai is voltak. Több urasági nyáj is legelt a határban. Fényes Elek a már előbb is említett geográfiájában a 242. lapon írja Szentmihályal kapcsolatban ezt: „Földesura gr. Desseffy József... finom nemesített juhokat tenyésztet.” Maga Desseffy József pedig egyik Kazinczy Ferenczhez írott levelében említi: „Nékem elég magyar juhaim vannak... A magyar juhokkal nem volt haszon az idén... En még a múlt hónapban selyemanyajuhokat és kosokat vettem hitelbe.¹³ Másik helyen: „Tégy úgy, mint én, Fejér vármegyéből magam fogok hozni selyembirkást juhával együtt; ha nyáron télen kitartom birkáit, felíbe osztozok vele mindenben, a tőkejuhokban is, valamint a szaporodásban, a gyapjában, a bányákában, a tőróban, egy szóval mindenben... Lehet-e jobb móddal tőkét nevelni?”¹⁴ Ugyancsak a kiterjedt juhtartással kapcsolatos adatnak tartom a ref. egyház 18. századbeli anyakönyveinek azokat a bejegyzéseit, amelyekben a családnév mellett mint ragadványnév ott van a „juhász”¹⁵ Az 1895. évi összeírás szerint 4247, az 1900-as évben pedig már csak 2227 db juh volt a községben. Az eltelt öt év alatt tehát 2020 darabbal esett a község juhállománya. Ennek a valószínű oka az, hogy a vasutak megépülésével és a közlekedési utak megjavulásával kedvezőbb lett az áruértékesítés lehetősége s ezért feladták az állattenyésztést a falu parasztjai. A hatvanas években megtörtént a tagosítás is. Ekkor már összezsugorodtak a legelőterületek. A határ legnagyobb része szántóművelés alá került. A juhtartásból származó bőr és gyapjú-értékesítési nehézségei miatt bekövetkezett válság arra kényszerítette a parasztokat, hogy lemondjanak a juhtartásról. Gyermekkoromban, a XX. szd. elején már csak 3 juhtartó gazda volt a községben. Ezek mindhárman 20—25 holdas kisgazdák voltak. Falkáik 3—350 darabból állottak. Juhállományukon erősen látszott, hogy a késett fajtaváltás útján vannak, mert nyájukban sok volt a korcs. Gazdálkodó családoknál még mindig tartottak 2—3 juhot, hogy szüretre, esetleg lakodalomra tudjanak juhot vágni s a bőrökből pedig ködmönt készíteni. Bunda és női „kisbunda” is kevesebb készült el már ezekben az időkben s a szücsmesterség is kihalóban volt. Míg legelőben bővelkedtek, minden valamire való gazdálkodó egyben juhtartó gazda is volt. Egy-egy ólaskertben a múlt század első felében még 20—60 db juhot is lehetett találni. Az 1841. évben Körösi Tóth Sára hozományában még „6 juh” és „2 tokju” szerepelt. Özv. Tóth Jánosné vagyonösszeírásában 18 db juh és 4 bány szerepel. N. G. Oláh Mihály hagyatékában egyebek közt 12 db juh említődik.¹⁶ Néhai Sajti Bálint 10 holdas gazda beszélt el, hogy gyermekkorában még évente 50—60 db juhot tartottak. Vajda Bálint 12-kat. h.-as gazdának is mindig volt 25—30 juha. Aranyos János 20 holdas gazda is elmondta, hogy 150 db juhot tartottak és a Tök nevű ember 250 juhával együtt járatták azokat legelőre részes juhással.

¹² Nyíregyházi Áll. Levéltár, fasc. 12. nr. 1187. 1796.

¹³ gr. Desseffy József levelezése Kazinczy Ferenczel, III. kötet 137—139. l.

¹⁴ Uo. III. k. 150. l.

¹⁵ A szentmihályi ref. egyház anyakönyve 1737—1790. Juhász Gál, Juhász Balogh, Juhász Jámbor, Juhász Bacsó, Balogh Juhász, Juhász Kató, Juhász Kovács, Juhász Kis, Juhász Makai, Juhász Nagy, Juhász Szabó.

¹⁶ Községi jegyzőkönyv, 1841. VI. 20-i, 1846. jun. 18-i 28. sz. és az 1851. évi 12. sz. bejegyzések.

A község parasztsága, általában csak a magyar juhot tartotta a múlt század utolsó negyedéig. Ekkortájt indult meg itt a fajtaváltás az urasági példát követve. A magyar juhot szerették és sokáig kitartottak mellette. Jó tejelése, nagyhúsúsága és igénytelensége is kedvelté tette. Hibájának csak azt tartották, hogy gyáva volt. „Ha egy megijedt és megugrott, világgá szaladt a többi is, oszt' gázolt embert, állatot.” Az a tulajdonsága is kedves volt, hogy igénytelenségében télen még a hó alól is kikaparta, „kimoszatolta” a szükséges élelmét. — „A bűriből meg vót az igazi, szíp bunda. Éngem a magyar juh' tartott el, nevelt fel a tejével. Ha idesapám lelt egy cserepet, fejt belé, oszt' itatta véllem. A magyar juh szőri vikony, fejir vót. A szarvok egyenes, felálló, meg hosszába csavarodott vót. Hús közül alig vót egy, amék „suta” vót, mer' nem vót szarva” — beszélte Juhász József 90 éves volt juhász. „A nyócvanas évekre még sok vót. Mikor mán sokat ócsárolták a magyar juhot, hizóba fogták, oszt' elatták.”

A magyar juh és a racka között nem tesznek különbséget, csak annyit, hogy a racka korcs és a szőre vastagabb. Az ilyen juhot Aranyos János „*raeská*”-nak mondta. Juhállományuk főként ilyen volt, hosszú szőrrel és csavarodott, felálló szarvval. Egypár mindig volt köztük, amelyiknek barna volt a szőre. A racka alatt mindig inkább korcsot értenek és elfajzásra gondolnak. Nyárády Mihály, „Fajtaváltozás a kéki juhtenyésztésben” c. tanulmányában írja: „A régi kéki juhászok szerint nem mások voltak ezek, mint a magyar juhoknak és a birkéknek az ivadékai. Erről akkor győződtek meg, amikor a juhaik közt a bundás bőrük miatt tartott nőstény magyar juhok a kos-birkékkel párosodtak. Ilyenkor a magyar juhok rackákat (grackákat!) ellettek. Ezek mint bárányok pelyhesek voltak. Később lettek durva szőrűek. A szőr rajtuk már különböző nagyságúra is nőtt. És *hegyesre is ment ki*. De ugyanúgy csüngött rajtuk, mint a magyar juhokon.”¹⁷ Így véli Bolega Ferenc magatartí juhász is a racka megjelenését. Bolega magatartí juhász, aki pár évvel ezelőtt még mindig tudott mutatni a nyájában olyan bárányt, amelyiknek az elődei rackák voltak és a bárányon tisztán megállapítható volt a visszaütés (XXIII. t. 1), mert pelyhes volt és később a bundája durva szőrűvel keveredett lett, de csüngős is. Ugyanakkor még csigás szarvú rackás visszaütésű kos is került a nyájában egy darab (XXIII. t. 2). A purzsát Juhász József 90 éves juhász erdélyi fajtának, illetve azzal keveredett korcsnak tartotta. Szerinte a purzsa vastag szőrű és a bőre csak ködmönnek való. A szőr elszíneződésére Veréb András magatartí juhász azt a magyarázatot adta, hogy „ha az anya párzás közbe' a kutyára tanál nízni, tarka lesz a báránya, vagy ha rajta fót van, a bárányán is lesz.” — Ezt az apjától hallotta. Ilyen hiedelemről szól községünk neves szülőtte, kisszántói Pethe Ferenc is egyik legjelentősebb munkájában¹⁸ így: „Hogy a tarka nyelvű, ínnyú és szájpadrású kostól, sőt ha a' juh tsak valami tarka tárgyra bámul is, mikor fogad, mint mikor Jákób Lábánt megtsalta, tarka bárány lessz, az elsőt a' tapasztalás, az utolsót a' régi írók bizonyítták.” Másik: „Azt mondják, ha igaz, hogy ha a' juh külömbféle vizet iszik, hol ezt, hol

¹⁷ Nyárády Mihály, „Fajtaváltozás a kéki juhtenyésztésben.” „Néprajzi Közlemények” IV. évf. 1—2. sz. 167. lap.

¹⁸ Pethe Ferenc, „Pallérozott Mezei Gazdaság” III. darab negyedik szakasza 26. lapján.

amazt, ha szinte mind jó is az; annak veszedelmére volna: sőt, hogy ettől ellene az tarka bárányt, a' Régiek azt is mondják."¹⁹ Pethe az itt említett hiedelmeket bizonyára Szentmihályon hallotta öreg juhászoktól, míg fogékony fiatal korában a falunkban élt. Az utóbbi évtizedben még itt is magatartiskodó juhászainknak az elődei is juhászok voltak s tőlük ezeket a firól fira szálló hiedelmeket még mindig hallotta az érdeklődő ember.

A fajtaváltás Bolega Ferenc szerint—aki előbb urasági, majd magatartási juhász volt—az urasági váltást követte. Az uraság a magyar után betelepítette a „selymes”-t, de ez az igényessége miatt nem felelt meg. „Az időt se' bírta.” „Nem parasztnak való!” Próbálták „spanyol” meg „német” juhval is keresztezni, de így sem vált be, „meg drága is vót”. A „rambuli” fajtával is próbálkoztak. A rambuli (rambuillet) juhokat Békés megyéből a Kublics-féle uradalomból hozták az urasághoz, de nem vált be ez sem. Két év után a 150 anyából és 15 kosból összesen sem maradt 20. Próbálkoztak még a frizzel. Jó tejelése és ikres ellése kecsegtető volt, de nem mindenben volt jó a vele való keresztezése az itteni állománynak. A sok próbálkozás után végül is a merinó mellett maradt meg az uradalom is. A paraszti gazdaságok fajtaváltása késve és vontatottan indult. Lesték az urasági váltást. Később, mikor már eredményeket láttak, urasági juhászok révén „szereztek” az új fajtákból, hogy kitenyészthessenek jobb állományt. Így azonban csak jobban elkorcsosodott a régi. A múlt század végére, mikor már a parasztnak nagyrészt megváltak juhaiktól, magatartási juhászok kezébe kerültek a nyájak és a fajtaváltás is meggyorsult s egészségesebb irányban haladt. A századfordulóra már csak négy parasztgazdaságban volt juhnyáj. A négy közül három gazda maga őrizte a nyáját, míg egy pedig „komenciósi juhász”-t tartott a 250—300 juhból álló nyájánál.

Nyájak, pásztorok, bérek

A juhtartó gazdák juhaikat közös nyájokban járatták. Alig volt olyan gazda, akinek teljes nyáját kitevő juhállománya lett volna. Voltak anyá-, meddő-, és kosnyájak. A meddőt „meddelikes”-nek mondták. Az anyanyájban voltak a fejős juhok és leválasztásukig a bárányok. Meddelikes nyájba kerültek a jerek és az ürük („örük”). Kosnyájban járatták az öreg és fiatal kosokat. A meddelikes és kosnyáját a külső legelővben, a fejős nyáját pedig a belső legelővben legeltették a község közvetlen közelében. A fejős és meddelikes nyájak 300—400 darabból állottak, a kosnyájak azonban csak 200—250 darab juhból.

A társult gazdák a közös nyájukhoz közösen fogadtak juhászt. Juhász József szerint „nyírásakor monták meg, hogy kell-i a juhász jövőre”. Így marasztották. A fejős juhász rendszeren „rízses” volt. Bére, illetve része az alkutól függött. Béréből, illetve részéből bojtárt is kellett tartania. Az alkuban a juhász kialakudta rendszeren a maga és bojtárja tulajdonában levő juhok ingyen legelőjét és teletetését. Saját juhuk egyben óvadék volt hibájukból eredő kár megtérítésére. A juhász „rízse” a „fejősből”, a szaporúságból adódott. Benne volt még az alkuban („kötis”-be) még 4—5 juhonként adott kenyér „hozzávaló”-val. Az utóbbi alatt szalonnát vagy füstölt húst értettek. A juhász egy átlagnyájban a bojtárét is beleszámítva 70—80

¹⁹ Uo. a 91. lapon.

db juhot tarthatott. Ha egy nyájban 5 gazdának a juhái voltak, a hét öt napján, sorosan, mindig más-más gazda kapta az aznapi fejést meghatározott sorrendben. A hét másik két napján, vasárnap és hétfőn, a számadóé volt a napi tej. Ha úgy alkudtak, hogy a tejet a számadónak kell feldolgozni, a fejés feles volt, vagy egy átlagos tejhozam után meghatározott súlymennyiségű (font) gomolyát kellett a gazdának a részére kiszolgáltatni. Aranyos Jánoséknak 150 juhuk volt egy falkában, a Tök család 250 juhával: Kalapos Mihály volt a számadójuk. Neki csak 50 juha járt a nyájban. A fejésen úgy osztottak, hogy egy nap Aranyosék, két nap pedig a Tök család kapta a napi fejést. Minden negyedik napon a juhász kapta a tejet. A bárányokból minden kilencedik volt a juhászé. Kenyeret hozzávalóval ők egyszer, a Tök család pedig kétszer adott hetenként. Volt év, hogy a kenyeret ők 3, a Tök család pedig 6 köből búzával, a hozzávalót pedig ők 2, a Tök család pedig 4 hátsó sonkával váltotta meg. A fejés megosztását mutatja az anyai nagyanyámnak egy mondókája, amit még akkor is mondogattam, mikor már nem voltak juhtartó gazdák. Ha a hét napján töprengett, játékosan mondogatta:

„Ma csütörtök, hónap pínék,
Hónapután nekünk fejnek.”

Még gyermek voltam. Nem értettem. Akkor megmagyarázta a régi „*ríszes*”-fejés rendjét, sorját. A meddelékes nyáj pásztora ingyen legelőt alkudott ki a nyájba bevitt 60–80 db saját juha részére. Minden 4 db juh után a tulajdonosoktól egy kenyeret kapott hozzávalóval, valamint minden juh után 9 krajcárt mint pénzbért. A bér kiszabata kosnyájnál is ez volt. Míg a meddelékes nyáj juhászát a társult gazdák fogadták, a kosnyáj pásztorát a közösség²⁰ szegődtette.

A számbavétel és számbaadás rovással történt. A rovaspálca egyik fele a számadó juhásznál, a másik fele pedig a gazdánál maradt. A tulajdonjegyek szerint átvett juhok azonosságát mindig szigorúan ellenőrizték a gazdák, mert a ravasz juhászok ezzel sok esetben csaltak. Így például 1774. jún. 18-án Tök Andrásnak azért kellett penitenciát tartani nyilvánosan, mert a tulajdonjegyek meghamisításával csalta meg a társult gazdákat.²¹ Ugyancsak rovással történt a kiszolgáltatott gomolya mennyiségének a nyilvántartása is.

A kártérítésre legtöbb esetben perrel került sor. Ilyen eset a községi bíróság előtt egyezséggel lezárt következő ügy. G. Molnár Mihály fia István, aki apja mellett bojtárkodott és juhaiból 21 db juhot és bárányt ad ki a kárvallottaknak, mert a bíróság megállapítása szerint is a „Tavasszonn történt szélvész esőbe 17 drb. juhok csupa gondatlanságból dögöltek legyen el.”²² Itt utalnom kell arra, amit Nyárády Mihály a kék juhászok régi tapasztalatairól írt le: „A magyar juhról a szakembereknél az a vélemény, hogy a legellenállóbb fajta. Az eső és hó nem árt neki... A régi kék juhászok mást tapasztaltak. Szerintük... az állatok szőre sovány volt. A hátukon pedig választék volt. Így az eső a juhok bőrét is

²⁰ Községi jegyzőkönyv, 1846. XII. 27. 6. sz. bejegyzés.

²¹ Szentmihályi ref. egyház protocolluma 1772. 227. l.

²² Községi jegyzőkönyv, 1840. 132. sz. határozat.

²³ „Néprajzi Közlemények”, IV. évf. 1–2. kötet 197. l.

könnyen elérte. Ezért el is áztak . . . köztudomású az is, hogy az eső és havat legtöbb esetben szél vagy éppen vihar kísérte, ami a fedél nélkül maradt vagy fedél nélkül hagyott állatokra feltétlenül életveszéllyel járt.”²³ Íme az előbb idézett eset és egyezés igazolja a kéki juhászok tapasztalatainak a helyességét, mert másként, ha nem lett volna azzal egyező a szentmihályiak tapasztalata, a juhász nem ismerte volna el a gondatlanságot és nem kötött volna egyezséget a kárvallottakkal.

Szólni kell még itt a magatartási juhászokról. Ezek főként a XIX. szd. második felétől kezdve voltak a községben, de számuk csak a század vége felé nőtt meg, amikor a gazdák már kezdték feladni a juhtartást mint haszonhajtó foglalkozást. Élelmes juhászok a parasztok elkótyavetyélt juhait felvásárolva, feltöltötték az azelőtti állományukat és 400—500 darabos nyájukat alakították ki. Természetes, hogy nyájaiik vegyes állományúak voltak.

A legelőterületeknek a tagosítás utáni lepadása miatt, elégséges legelőhöz nem tudtak jutni. Talán nem is akartak. Valamennyi területet béreltek a közlegelő területéből. Így hivatkozhattak arra, hogy legelőjük van. Juhtartásukat azonban az utak és útszélek fűvére alapozták az aratásig és az őszi betakarításáig. A betakarítások eljöttével már nem voltak tartási gondjaik. Minden az ügyességükön és élelmességükön múlt. Tavasz nyíltáig kis bérelt területén járatta a nyáját, de az ott hamar letarolt mindent, ha nem volt ügyes. Kímélte hát a sajátját és loposban megjáratta éjjel a vetéseket. Hajnalra az útszélen járt (XXIV t.). Valahová mindig „hajtott”. Közben legeltetett. Ha lehetőség volt rá, „élt az alkalommal” és a „tilos”-ra is ráment. Azon a mezei úton, amelyiken már járt, hamarosan nem fordult meg még egyszer, „nehogy szó írje a ház elejtt!” Kuttyáját úgy idomította, hogy ne „csivogjon”, hanem hang nélkül hajtson. Ilyen volt a „néma puli”. Ha az idomítás nem sikerült a tilosban „bemadzagolta” a száját, hogy ne hívja fel lárójával a figyelmet a „tévedésre”, sem éjjel sem nappal. Saját területét csak „muszályból” járatta. Tarlókra már megnyílt nyája előtt a „a paradicsom”, mert kinyílt előtte a határ. Gazdánál is, csösznél is 1—2 gomolya „megtette”. Ha meg baj volt valamikor, ugyanúgy „elvette az élit”. Ha így nem ment volna a kibúvás, fondorlatosabbnál fondorlatosabban vágta ki magát a bajból. Így élt és megélt. Így érte el, hogy közsájra került: „Huncut a juhász — nincs igaz juhász!” Szolgáljon mentségéül, hogy szerette a juhot és azért követett el értük mindent.

A legeltetés évi és napi rendje. Teletetés

A legeltetésre vonatkozóan a XVIII. században a vármegye statutumok léptetett életbe és fegyveres megyei katonaságot tartott fenn, hogy a kiadott rendelkezéseket, szabályokat a pásztorokkal meg tudja tartatni, illetve a legeltetés biztonságát biztosíthassa. A megye szervezetén és rendszabályain kívül a kommunitás is igyekezett biztosítani a legeltetés rendjét. Szabályozta azt és a maga közegeivel a betartását mind a megyei, mind pedig a helyi rendszabályoknak — ellenőriztette.²⁴ A helyi ellenőrzés a „pusztai hadnagy” kötelessége volt. Beosztott közegei voltak a lovas határkerülők. Mind a hadnagyot, mind a közegeit a községi tisztújítás után megalakuló 24-, később (19. szd.) 36-tagú kommunitás jelölte ki. A pusztai

²⁴ Községi jegyzőkönyv, 1850. szept. 1. 37. határozat.

hadnagynak a csöszök is engedelmességgel tartoztak és szükség esetén kötelesek voltak rendelkezésére állani. A tanács a pusztai hadnagy útján juttatta el a megye és a közösség által kiadott és a legeltetés rendjét biztosító intézkedéseket a pásztorokhoz. Ugyancsak ő és közegei jártak el elsősorban a szabályokat sértő és rendetlenkedő pásztorok ellen. A pusztai hadnagy időnként a nyáját is leolvashatta és a rovással is egyeztetette. Ők vigyáztak arra is, hogy pl. a juhászok át ne csapjanak a marhák és lovak legelőire. Működésükkel nemcsak a legeltetés rendjét biztosították, hanem a közrendet és vagyonbiztonságot is és a szervezet létezése megakadályozta vagy legalábbis fékezte a bűncselekményekre és kisebb bűnözésekre hajlamos pásztorokat, tolvajlások, csalások elkövetésében és esetleg bujkáló bűnözők rejtegetésében.

A megyei statutumok a XVIII. századtól már előírták, hogy a pásztorokat nyilvántartsák a hatóságok, és velük kapcsolatosan minden változást jegyezzenek fel.

A legeltetés rendjében általában négy legeltetési időszakot különböztethetünk meg.

Első, a kora tavaszi volt, amikor is a település közelében eső legelők zsenge fűvét legeltették, ha már az idő engedte. Hóolvadás után már kihajtottak, de arra tekintettel, hogy a nyájban már kis bányók is vannak, ha lehülés vagy szél jött, behajtottak. Ez április végéig tartott.

A második időszak a nyári volt, amikor már a közösség által kijelölt juhlegelőket jártatták. A belsőöbven ekkorra már csak a fejős nyájak legelhettek. A kos- és meddelékes nyájak pedig kikerültek a külső legelőövébe. Ekkorra már a csordák, gulyák és ménesek is kikerültek s ezek legelőire juh nem mehetett. Szentmihályról juhokkal nem kellett vándorolni, mert bőven volt legelő itt. A nyári legeltetés július végéig tartott.

Őszinek mondható az augusztus elejétől kezdődő legeltetés, mert ezekben az időkben már a tarlók járatása kezdődött meg. A tarló magva aranyat ért. Abrakot jelentett a juhok és felhízott rajta. A mustra és tarlón hizott juhokat innen adták el feljavultan. Sokat jelentett ekkor már a tarló füve is, amelyik esős nyarak végén különösen bőséges takarmányt adott. Később nagyon jó volt fagyásig a répa- és krumpliföldek tarlója is. Járatták a régebbi időkben a pihentetett „*ugarföld*”-eket is a közösség által meghatározott részein. Az őszi legeltetés az idő komolyabbra fordulásáig, kb. novemberig tartott. Az erős és huzamosabb tartamú őszi esőzések idejében nem hajtottak ki, nehogy elázzék a juh.

A téli legeltetés a teljes beszorulást előzte, de hó-leeste után is kihajtottak, ha nem volt az idő nagyon rossz. A nyájak ilyenkor már a faluban voltak s így a község szélén kezdődő rét felé hajtottak ki, hogy a már befagyott vizes rész buja növényzete elégítse ki a juhot. A farkasveszély miatt ilyenkor nem hajtottak be mélyre a rétbe s ha délutánra enyhült az idő, csak „*kerültek egyet*” a rétben. A szigorúbb tél múltával, ha az idő engedte, újra kijártak. A juh ette, amit lelt. Jó volt az avar, de a száraz kóró is és minden más ehető növénymaradvány. A rendes legelőre való kihajtás csak „*vadliba jöttére*” került sorra.

A tavaszi legeltetés során Szt. György-napig a vetéseket is megjáratták, de csak a gazda engedélyével és csak olyankor, mikor a föld nem volt lágy, hanem száraz vagy fagyott. A juh trágyája valóságos fejtrágyája volt a vetésnek. A vékony ajkú, mozgékony juh a vetést csak megnyírta és így

elősegítette a búza és rozs bokrosodását. Aki nehezebben adta a beleegyezését, azt azzal is ijesztette a juhász, hogy „kipállik” a szép vetése, ha nem járattja meg a juhval. Igaz az is, hogy éjjel engedély nélkül is ráhajtottak. Ha így „loposba” jártak”, még napfeljött előtt eltűntek a környékről. A vetéseket „hajtván” legeltették. Úgy, hogy a kutyával nyugtalanították, mozgatták a nyáját, hogy a juh ne állhasson meg, s ne falhasson mohón. Végighajtva újra visszafordították rá. Így azt is elérték, hogy a vetés egyenletesebben kapta a trágyát. Ezzel a móddal a felfúvódástól is mentették a juhot. Az ugarokat „drankázták” „kosarazták”. A drankát napról napra arrább helyezték olyan formán, hogy a gazda földje szélteben és hosszában egyenletesen trágyázódjék. A vetéseket télben is megjáratták, ha arra a „meglöttyent” hóból jégkéreg fagyott. Így a ráhajtott nyáj feltörte a jégkerget. A vetés levegőzhető és nem pállott ki.

A közösség a tavaszi és nyári legeltetést úgy szabályozta, illetve a nyájakat úgy osztotta el a külső és belső legelőkön, hogy a juhalkáknak mindig a gyengébb, aprófüvű, szikes legelő jusson. Ezzel a gyengébb legelők javítását is elérték, mert a juhtrágya elősegítette a legelő javítását.

A korai tavaszi legeltetésnél, főként a belső legelőkre mentek ki naponta enyhébb időben a nyájjal. Ilyenkor még nem fejeződött be az ellés s nem távolodtak el a falutól. Ilyenkor a juhász vagy a bojtárja egy zsákot is hordott magával, hogyha hűvösebbre fordulna az idő és ellene valamelyik anya, az esett gyenge bányákat magával tudja vinni. Az is megtörtént, hogy a juhász a bundája alatt melengette a „kis bari”-t hazaindulásig.

Tavaszi legeltetésre napfeljött után indultak, ha még nem fejték. Naplemente előtt behajtottak. Ha az idő mardabb volt, ki sem hajtottak. Júniusban, mikor már erősebb volt a felmelegedés, korábban fejve korán indították a nyáját. A jó juhász mindig tudta, hogy óvatosnak kell lenni. A „harmatfészáradtát” várni kellett a pókhálóság miatt, mert könnyen felfúvódhatott a juh. Bizonyára a juhászártól tanulta Dessewffy József gróf is ezt, mert Kazinczy Ferenchez írott egyik levelében ezt írja: „... ha a pásztor jó és értelmes, ... sohase ereszti ki a juhokat a harmatos mezőre, ... sem a békanyállal bepókhálózott ugarokra.”²⁵

Nyár eljöttével, ha harmat nem volt, már hajnali 3—4 órakor kiindultak. Nagy melegben nem legel jól a juh és hamar le kell állani. Száraz nyárban szinte leég a legelő. Ha a juhász nem jó, ilyenkor leromlik a juh. A jó öregektől megtanulták, hogy ilyenkor miként kell legeltetni. Hajnalban, mikor kihajt, „megereszti” a nyáját, hogy „terüljön”. Bolega Ferenc szerint is „Így kell ezt csinálni, mer’ a ju’ ilyenkor is megil, még akkor is, ha csak nyájja a füvet. Így is tanál annyit, amennyi néki kell. Azut’ itat, meg delectet úgy, hogy „megfekteti” a nyáját már 9—10 óra tájba’. Dilután 3—4 óráig pihen, kirődzik a juh. Ha már jól kipihente magát, megin’ tovább megy vellek, mer’ már elmúlt a „juhászdíl”. Megin’ haggya, hogy jól szitterűjjik. Ilyen legeltetés mellett, ha rendesen itatunk, meg jól delectetünk, jó húsha marad a jószág”. A juhászdélre árnyékba, vagy ha ilyen nem volt, széljárta partoldalba terelték a nyáját. Ha az idő úgy kívánta, naplementig is elvárt az indulással és éjjel 10—11 óráig is kint maradt a nyájjal. Lehetőleg mindig szemben széllel járatta a juhot, mert úgy legelt jól. Fejős falkával reggeli fejés után indultak harmatszáradtára. Ha délben

²⁵ gr. Dessewffy József levelezése Kazinczy Ferencsel 1821. nov. 4.

is fejtek, 11 óra felé újra a fejőhelyhez mentek második fejésre. Az esti fejést 6 órakor ejtették meg s azután ismét kihajtottak, mert naplement után már jól legelt a juh és 11 órára „*be is tell*”. Az így „*pásztorító*” juhász mindent megért.

A szikes területeket szívesen járatták, mert a juh szereti a sziki fűvet. Az is igaz azonban, hogy a sziki legelő jobban koptatta a juh fogát, mert apró és földig kell harapni a juhnak. Veréb András szerint: „Azír’ szeretik, mer’ annak a fűvíbe’ benne van minden jó íz, meg sós is. Szinte kiverődik rajta. A sziki legelő jó még akkor is, ha „*felsül*”, mer’ a töve szinte „*hagymás*”. Ha csak „*jélhassal van*” is a ju,’ akkor is „*jó húsbá’ marad*”, mer’ jót iszik rá.” Szíkesen való legeltetéskor a juhot nem is sózták. Ilyenkor a „*sőtöké*”-ről levették a juh elől a kősót.

Aratás után a tarlók „*szabadulásakor*” arra jártak, mert ott valóságos terített asztala volt a juhoknak. Feljavult rajta a nyáj. Abrakolhatott az elpergett szemekből. A tarló aljfüve is jó volt. Ha a nyárvég száraz volt és a tarlót nem verte fel a gaz buján, a tanács néha el is tiltotta a rajta való legeltetést, míg esőt nem kapott. Addig főként a tavasziak tarlóját a hámos lovak részére tartották fenn.²⁶

Mire eljött az ősz eleje vagy a tarlólánhátás, már a krumpli- és a répaföldek is felszabadultak. Ekkor már ezekre került a sor. Hajtva legeltettek rajta újra és újra visszafordulva rá s közben „*gyűrették*” a kutyával a nyáját, hogy ne legyen megállása. A tengeri- és káposztaföldek is jók voltak, sőt a dohányföldekre is ráhajtottak első dér után. Ha az idő reggelenként már nagyon elhűvösödött, vártak az enyhülésig. Csak addig maradtak a legelőn, amíg nem kellett félni a juhok megfázásától. Ilyenkor már a kinnhálást is elhagyták és már aljazni kezdtek a juhok alá.

Az első fagyások után már a rétre is sor került. A kijárást még ekkor sem állították le. Pár órára kijártak, ahol, ha a jég már nem bírta a ráhajtást, a zombokosok nagyra nőtt fűvét, sását, kákáját is ette a juh. Ha közben mordra fordult az idő, napokig is bent maradtak, de ha valamit enyhült, már újra kihajtottak még a havazások után is, mert fontos volt a juhok mozgatása. Ha már majdnem térdig ért a hó, azt mondták a falubeliek: „Most mán olyan hó van, hogy a juhász is állva sz. . . k.” — Ilyenkor, karácsony táján került sorra a „*beszorulás*”. Erre az időre tehető ez azért is, mert egy óév esti népszokás, a „*kongató*” vagy „*nyájfordítás*” alkalmával beköszöntő pásztor, a gazdát „*Beszorull a juh gazd’ uram!*”-mal köszöntve kér engedélyt arra, hogy nyájfordítást csinálhassanak az udvarán. Az engedélyt bégetés, kolompolás és karikások pattogása követte, majd áldomás-ívás.

A beszorult nyájakat a társult gazdák a rovás és tulajdonjegyek szerint szétszedték s ezzel megtörtént a számadás. A juhokat a gazdák ólaskertjeikben ólban vagy állásban helyezték el. Sok esetben egyik társnak a kertjében, ha volt az elhelyezésükre alkalmas ól vagy hodály, abban. Ilyenkor továbbra is a juhász gondozása alatt maradt a nyáj s a teleltetéshez szükséges téli takarmányt és almot minden társ, juhái arányában ideszállította.

Téli takarmányul főként tengeriszárat („*csulkál*”) adtak. Kaptak azonban árpa- vagy zabszalmát, kölesszalmát, de megették velük még a mákszárat is. Téli takarmányul a vizes idők alatt a réti mocsaras területe-

²⁶ Községi jegyzőkönyv, 1839. márc. 2. 81. sz. határozat.

ken dorongi sást (*Carex*) vagy „*csetkákát*” (*Eleocharis*) kaszáltak és ezt adták szükségtakarmányul a teletetéshez. Régebben általában gyengén takarmányoztak. Az anyáknak azonban kedveztek. Ezek szénát, egy kis lucernát s egy kis zabot kaptak, valamint félfontnyi abrakot. Ez tengeri- vagy zabdara volt. Ha bő volt az évi termés, krumplit vagy répát is etettek. Ha ezekből sokat vagy romlottat adtak, vagy romló szénát, akkor az elvetélést is okozhatott volna. Gyengébben főként a meddőket, ürüket és az évesnél idősebbeket teletették. A téli takarmányozást csak attól az időtől kezdve javították meg, amikor már a gyapjútermelésre több gondot fordítottak, komolyabban vették és annak minőségére is törekedtek. Ezekre az időkre már odáig érkeztek Pethe Ferenc tanításai és tapasztalataik után, hogy ők is vallják: „Téli s nyári takarmány bősége nélkül igyekezni a juhszaporításon; inkább tor, mint lakadalom.”²⁷

Pároztatás, elletés, válogatás, bilyogozás

A pároztatás előtt már megkezdték az anyajuhok abrakolását. A kosokat pedig a pároztatás alatt. Egy adag abrak kb. fontnyi volt (XXV. t.).

Nem minden juhász, illetve gazda ügyelt arra, hogy a párzás ne legyen rendszertelen. Olyan nyájokban, ahol a gazda vagy juhász nem ügyelt rá és a kosok együtt voltak az anyákkal, a párzás szabályozatlansága miatt az ellés is rendetlen, elhúzódó lett. Az ilyen elletést „*csürhés elletis*”-nek mondják. Veréb András magatartási juhász édesapja, aki számadó volt, „*oklánkára elletis*”-nek is nevezte. A rendetlen párzást több módon szokták megakadályozni. Volt, aki az anyákkal együtt járatott kost úgy akarta akadályozni a párzásban, hogy rossz ponyva vagy zsákdarabot kötött a kos derekára, hogy a csöke előtt lógva akadályozza a párzást. Az ilyen kosokat „*kötös*” vagy „*surcos*” kosoknak nevezték. Ez a megoldás sem volt jó, mert a kos így is zavarta a jerkéket és az anyákat. Egy másik durva megoldás az volt, hogy a kosok csökét (*csökil*) madzaggal elkötötték. Ismét másik az, hogy a herezacskót kötötték el, de csak úgy, hogy a vizelésben ne zavarja a kost.

Szabályozottan pároztató gazdák és juhászok a kosokat külön, a közös kosnyájokban tartották és csak szeptember elején, „*kisasszonynapja*” (szept. 8.) körül hozták el a kosnyájából és csak akkor csapták közé az anyafalkának. A kosok 6 héten át voltak az anyákkal együtt. Így elérték, hogy a 150 napos vemhességi idő után az ellés hat hét alatt, vagyis febr. közepétől március végéig lezajlott.

Elletés alatt talpon kellett lenni a juhásznak, mert ellés éjjel-nappal volt. Ha nem volt ellető, vagy azok fogadtatással voltak elfoglalva, szűkségből az ól vagy a hodály előtti drankában, kifutóban ellettek. Legöregebb juhásznunk, Juhász József beszélte ezt: „Ezerhétszáz juho' hárman vótunk. Elliskor nagyon nehéz dógunk vót. Hetekig is alig alattunk valamicskét. Ha megellett valamék, neki meg a bárányának nyakába kötöttük a „*bilétá*”-ját, oszt' löktük be őket a hodályba, a fogattatóba. Amék jó anya vót, annak nem kellett a fogattató. Vót ám olyan kutya rossz természetű anya is, hogy rá kellett vární míg megszoptatta a bárányát magátúl. Ugy is

²⁷ *Pethe Ferenc*, „Pallérozott Mezei Gazdaság” III. darab, negyedik szakasz 87. lap.

vót, hogy ellisnél vagy utánna valaméknek elpusztult a báránya valami okból. Az ilyennek a kettőst ellőjibül vetettünk egyet. A fogattatóba egy pár nap múlva már megszoptatta magát a „vetettet”. Itt a szoptatásnál is ott kellett lenni. Vót úgy, hogy a ju' feje a lábom köszt vót. A bárány szopott, én meg aluttam.

Még „szopós” korában, 4—6 hét után visszakurtították a bárányok farkát. A jerkéknél meg kellett ezt csinálni azért, hogy mikor már fejős lesz, ne legyen a farka hosszú. Ha nem kurtítanak, akadályozná a fejést és a trágyától „csimbókos” („csombókos”) farka a fejő kezét trágyával kenné be, sőt a tejbe is behullana róla. A kurtítást maréknyi hosszúságban eső íznél késsel végezték el.

Kéthónapos korukban kiválogatták a kosok közül a „magra maradó”-kat. A többi kosbárányt kiherélték s így „ürü”-k („örü”-k) lettek. Két ember kellett a hereléshez. A bojtár megfogta a bárányt s a hátával maga felé fordította. Jobb kezével a bárány jobb első és hátsó lábát, ballal ugyanúgy a bal oldali lábait összefogva feltette a dranka élére, ahova ponyvadarabot tettek előbb. A juhász megfogta a bárány herezacskójának a végét és éles késével lemetszette a bőrt. Utána a heréket markolással kiszorította a herezacskóból. Megfogta foggal és húzva kiszakította (XXVI. t.) a zsinórját. Azután a „csöki”-ből kifejte a vizeletet. Azután a bojtár levette és elengedte a bárányt. Gyógyulását figyelemmel kísérték és ha kellett, utókezelésben részesítették. Ma már inkább késsel herélnék.

A bárányokat három hónapra választották el. Juhász József szerint „tarlóra”. „Vót úgy, hogy este leválasztottuk. Reggel már megfejtük az anyját de a bárány nappal még szopogatott.” Urasági nyájakban a leválasztás 3 és fél — 4 hónapra történt.

A szoptatási idő alatt a bárányokat tulajdonjegyekkel megjegyezték. A tulajdonjegyeket a fülön vágják vagy hasították a gazdánkéntkülönböző jelekkel. Ha nem tulajdonjegyekkel látták el őket, bilyogozták. Szurkosolajos festékekkel vagy „bécsi korom” („kindrusz”) és olaj sűrű keverékéből készített sűrű festékekkel. A gazdáknak kovács által készített vas „bilyogozó”-juk volt. Ezt mártották festékbe s így nyomták rá a jegyet a juh oldalára. A juhász juhait a farán bélyegezték, a bojtárét pedig kibelezett napraforgókóro festékes végével jegyezték a farán. A festékes bilyogozást minden nyírás után meg kellett újítani.

A juhok elnevezései

A juhok elnevezésével régen éppúgy mint ma is, kifejezték a kort és nemet, valamint a haszonvételt is. A szopós báránynak a neve „kisbárány”. A leválasztásig azonban „jerkébárány” vagy „kosbárány” névvel is nevezték. „Bárány” volt éves koráig, de a nemet tovább is az előbbi megkülönböztetéssel fejezték ki. Leválasztás után a jerke- és kosbárányok külön-külön nyájakban jártak. A második évében levő juh neve „toklyó”, régebben „tokju”. A nemet mutató „jerketoklyó”, „kostoklyó” is használatos volt éppúgy, mint a „szűztoklyó” a második éves jerkére. A toklyót írták és mondták „toklyunak”⁹⁹ vagy „tokjuh”-nak is. A jerkéket a második évben üztették fel. A felüzetlen maradt s már harmadik évében levő jerke „apáca”. A harmadéves hím neve már „nagykos”. Pároztatás után „anyajuh” lett a jerkéből. A kosbárányokat 2 hónapos korukban herélték s ettől kezdve „ürü” („örü”) lett a nevük. Ha akét évet betöltöttet a nyáj vezetésére hasz-

nálták, „vezérürü”-nek hívták. „Canga” nevet irtak és mondtak az üresen maradt anyára vagy toklyóra. Az olyan juh, amelyik már két éven át nem fogott bárányt, „mustra” lett, a hím pedig „mustrakos”, ha már kiselejtítették. A kiselejtítetteknek kedveztek egy kis abrakkal és jobb legelővel. Az ürüket 3—4 éves korukig a gypjúhozamukért tartották. Ezután lett mustra. A féltógyú anyja is mustrába került mint a négyéves, továbbá a gerincéhez ragadt heréjű „minar”-nak nevezett kos is. A mustra juhokat már nem hajtották éjszaka legelőre. A jobban feljavulókat tarló után vagy szüret táján eladták. A debreceni őszi „szabadság” is jó volt a mustrák értékesítésére. A nyájban 20—25 anyára tartottak egy-egy kost. Ha a kos jól bevált, 8 évig is tartották és csak azután került mustrába.

A juhok korát a fogukról állapították meg. A fiatal juh foga fehér, az öregnek pedig barna és kopott. A fog hároméves korig jó. Az aprófüvű és szikes legelő erősen koptatta a juh fogazatát. Emiatt sok hamarabb került mustrába.

Haszonvételek. Nyírás. Tejfeldolgozás

A bárányok leválasztása után az anyákat rendszeresen fejték szeptemberig. Általában kétszer, de néha jó tejeléskor háromszor is. Ha már apasztott a juh, csak egyszer fejték. Fejéshez a fejőhelyen levő drankához terelték a nyáját. Több nyáját pedig — ha a gazdák egy bokorban laktak — az oda közel eső „zug”-ba hajtottak és ott fejték. A soros gazda ott vette át a tejet. Ilyen zugokban egy ráccsal formálták ki a „lyukat”, ami elé ülve fejték drankánál is (XXVII. t.). A juhokat a bojtár hajtotta a lyukhoz egymás után. A lefejt juhokat a zugból kiengedték s úgy várták össze egymást. Legtöbb juh úgy megszokta már a rendet, hogy már magától a lyuk elé sorjázott. A fejó juhász a lyukrajöttet a térde közé állította úgy, hogy az felé farral álljon. Azután mindkét csecseből megcsurrantotta a tejet. Majd a juh tőgyét két tenyere közé fogva nyomással kiszorította a tőgyből a tejet. Ha már nem jött a nyomásra folyamatosan a tej, a maradék tejet a csecseket váltva húzogatva kifejte. Ezt mindig megtette, mert így előzte az apasztást.

Ha a tejet a pásztor a fejőhelynél levő kunyhónál dolgozta fel, a feleség is odajött a munkához. Sok esetben a juhász felesége a lakáson dolgozta fel a tejet. Ilyen esetben a bojtár taligába fogta a csacsit és azon hazaszállította a tejet. A soros gazda is a fejőhelyen vette át a napi tejet s otthon a családja dolgozta fel azt. Ha a szegődés úgy szólt, hogy a fejésért gomolyát kell adni, akkor a gazdáknak időközönként kész gomolyát adott ki a számadó. Itt megemlítem még azt, hogy amikor a birka divatba jött, egy időn át nem fejték, hanem csak nyírták. Egy juhtól egy idényben 30—40 l tejet tudtak fejni. A rackától ennek a dupláját, a magyar fajtától pedig a háromszorosát is kifejték. A részes juhászok a kiszolgáltató gomolya mennyiségének a megállapításánál egyezségkor ilyen átlagokat vettek figyelembe. Úgy számoltak, hogy egy kg gomolyához 5—6 l tej kell. Ha iccében számoltak, 3—4 icce adott egy font gomolyát.²⁸

A tejet fejés után átszűrték egy tiszta szűrőruhán. Ezt minden használat után gondosan mosták. Egy nagy lábasban tűzre tették a tejet és fél-

²⁸ Szikszai János 76 éves juhász adatai.

órán át kis tűzön lassan testmelegre melegítették. Ezután „megótták”. Az oltást újabban patikából vásárolt oltóval végzik. A tej mennyiségéhez arányított oltót feloldják és a tej állandó keverése közben beleöntik. Majd a tejet lefedik és az edénnyel leveszik a tűzről.

Régebben az oltót tejes bóránynak az oltógyomrából készítették. Ebbe kanálnyi sót tettek. Lekötötték és szárították. Borjú oltógyomrából is készült oltó. Nagyon jónak tartották a sertésgyomor belső rétegéből készült oltót is. A gyomor külső rétegéről lefejtették. A belsőt kimosták és áztatták. Kiáztatás után a bocskorszerű belsőbe tették a lehúzásnál leszakadt kisebb darabokat is egy kanálnyi sóval. Használat előtt a sót kilökték, illetve kimosták belőle. Egy csuporba tették. Ráöntöttek egy deci ecetet és egy pár szem „jóféle (fekete) bors”-ot löktek a keverékbe. Utána leöntötték 2—3 l-nyi tiszta savóval és 2—3 napig állni hagyták, „irleltik”. Ez nagyon jó oltó volt, mert ebből 40 l tejhez elég volt egy levszedő kanállal.

A jó oltótól a tej egy félóra alatt megaludt. Ezután kézzel markolászva az alvadt tejet összetörték. Ráborították a szűrőruhát és az azon átszűrődő savót egy bádogedénnyel lemerték. Ezt a savót külön edénybe tették. Azután az összetört tejet sajtruhába rakták. A tejben még visszamaradt savót a ruha csavarásával kinyomták. A savótlanítás után a ruha négy átellenes sarkát összekötötték. Benne a masszát gömbösré formálták, majd az eresztés alatt felfüggesztett szikkasztóra, illetve annak az oldalába vert szegekre felakasztották. Itt a savó egy vederbe csurgott ki egy nap alatt. Másnap egy újabb ruhába tették át a gomolyát és még 2—3 napig szikkasztották. Azután a ruhából kivették és a régen finom vesszőfonásból készült fedelű, ma rostaszövettel fedett szárítórácsra tették. Itt likacsossá vált és 7—10 nap alatt beérett. Azt mondták rá, hogy már „megkelt”.

A gomolya anyagának első feltörése alkalmával felfogott savóból kicsi tűz mellett zsendicét főztek. Hevítés közben a savót kanállal állandóan kavargatták teljes mélységében mindaddig, míg a habját fel nem adta. Ekkorra a gyenge hevítés folytán feladta már a túróját is. Ez volt a „zsendice”. Szívesen fogyasztották, mert olyan volt, mint a tehénellése után fejt tejből hevített „gurászt”. A második savóval, habart ételeket készítettek vagy a csurgással együtt sertéseknek az ételét, moslékját kavarták meg vele, hogy javítsák azt.

A juh haszonvételei közt a 18. és 19. században, mikor még csak a magyar fajtát tartották, nagyobb jelentősége volt a bőrnek és a szőrnek. A juhbőrből különböző ruhadarabokat készítettek a szűcsök. Így hat darab juhbőrből „nagybundá”-t a férfiaknak, „kisbundá”-t 3 bőrből nőknek, továbbá ködmönt férfiaknak és nőknek, vagy ujjatlan bekecset. Férfiak részére azokban az időkben a juhbőrből téli nadrág is készült. A juhszorból guba is készült, valamint darócszövet készítésére is felhasználták. Ebből szűrőket, darócnadrágokat, ujjasokat készítettek, mert azokban az időkben a nép viseletéhez ezek a ruhadarabok hozzátartoztak. Ugyancsak juhszorból készült az akkori időknél, sőt a század elejénél, a paraszti élelemtartó tarisznyája az ún. „szeredás”, mely színes csikokkal díszes s szíjjal szegett, nyakba akasztható alkalmatosság volt.

A fajtaváltás utáni időkben a juhtartó gazdáknak lényeges jövedelmet jelentett a juhok gyapjúhozama. A gyapjú átvételénél fontos volt a minőség és a gyapjú tisztasága. Az eddig is gyakorolt fűrösztés így még nagyobb jelentőségűvé lett. A fűrösztést a nyírás megelőző egy héttel, gyenge szelű

meleg napon végezték. A fűrösztés helye a keleti határrészen a „Mursi-tó”-ban, „Ökörüstatóban” vagy a „Göbolyós”-ben volt.

Fűrösztés után került sor a nyírásra. A nyírók rendszeren ebben a munkában járatos és begyakorlott emberek voltak. Szerszámuk a ma is használatos rugós olló volt. A nyírást kiterített ponyva fölött végezték. Minden juhról egyben vették le a gyapjút. A gyapjút lenyírása után tisztaságának megfelelően külön zsákokba gyűjtötték. A szennyes és „hasláb” gyapjút teljesen külön rakták. Ha az olló véletlenül sebet ejtett volna a birkán, a sebet „téjeles kikküvel” kenték be s később gyógyulásig is ezzel kengették. Ez az orvosságuk tejfelben oldott rézgálicból állott. A nyírást közvetlenül követte a juhok újabb „bilyogozása”.

Juhok gondozása, gyógyítása

A jó juhász szinte minden egyes juhát ismerte. Tulajdonságait is számontartotta. Legeltetés közben szemmel tartotta az olyanokat, amelyek szerettek a tilosba is besurranni, „pákászzkodni”. Ismerte a juhnak minden mozdulását. Legeltetés közben figyelte a frissen herélteket vagy farkavágottakat, hogy nem sántít-e, nem bágyadt-e, nem vérzik-e a gyógyulóban levő sebe, vagy nem köpte-e be a légy? Ha rendellenesnek látta a járását, kifogta, megnézte, hogy mi lehet a sántításnak vagy bágyadtságnak az oka. Ha vakaródzott, megnézte, nem rühes-e? Ha igen, kezelés alá vette. Nagy melegekben nem engedte, hogy összecsomósodjanak s fújtassanak, mert olyankor „kifő” a juh. Riogatta régebben ostorral, vagy szétriasztgatta a pulival. Minden ténykedésüket a gondosság jellemezte. A határnak vagy legelőnek az olyan részeit kerülték, ahol a juhra ártalmas füvek is kerülhetek, vagy egyéb rossz füvekkel vegyes a növényzetük.

Veréb András ilyen rossz füveknek mondja a bodzát, szamártöviset, csalánt, „aszotká”-t („gurdin”, acat), a cigánytetűt és a mérgeseket. Jó füveknek tartja a következőket: pimpó, csorbóka (tejszaporító), tisztessű, „sárkelet”, lóhere, folyóka, talpasmuhar, bodorka, vadkender, egérfarkkóró, csenkesz, porcfű, porcsin stb.

Tudják, hogy a juh igénytelensége következtében eszi a szalmát is és egyéb gyenge takarmányokat, füveket és szüksége van a sózásra. Csak szikesen nem kell „sózni” a juhot. Szikes legelő járatásakor a „sótóke”-ről leveszik a kósót. A sótóke egy földbe leásott tuskó, amelyikre lécrámát vagy fűz vesszőszegést erősítenek, hogy a juhok le ne tolhassák a sót. Ha nem volt állandóan só a juh előtt, hetenként legalább egyszer gondoskodtak a sózásról. Veréb András szerint sózni „csak jól lakott hassal szabad, mer’ ha égyomorra iszik a ju’, nagyon nekidül, oszt’ azut’ meg hasmenést kap.”

Esős, harmatos időben nem itattak. Veréb András szerint — „hetenkint csak eccer, mer’ a víz hasmenést, hasfájást, vagy más nyavalyát is hozhat a ju’ra. A gödör vagy tóvíz is hasmenést vagy hurutot okoz. Ezért itatni csak otthon, megszokott vizet szabad.”

A juhok különböző betegségeit kuruzsolgatták, gyógyították, ahogy tudták. Egyes gyógymódjaikat a jó tapasztalat állandósította. Néha hibáztak is.

Ha minden óvatosság ellenére *hasmenést* kapott a juh, Veréb András otthon hagyta azt. Disznózsírral kormot kevert el. Galambtojásnyi gömböket formált belőle és reggel égyomorra elnyeletett 1—1 adagot a beteggel. Két-három adag gyógyulást hozott. *Rühesség* ellen az apja úgy védte a nyá-

jat, hogy a vadkörtefa pudváját meggyújtotta. Ezt megtörte és apró sóval összekeverte. Sózásakor adta a juhok élébe. „Így sohase’ volt rühes a nyája”. (?) Bolega Ferenc jónak találta ellene, ha évente egy hónappal a nyírás előtt a juhokat megfürösztötte. Ha mégis került rühes, a beteg bőrfelületet kreolinnal kezelte. „*Lépfene*” ellen nem tudtak semmit tenni. Ez ellen orvos oltott „*zöld előtt*”, míg ki nem járt a nyáj. Ha felüti a fejét a baj, azonnal legelőt változtatnak. A „*büdös sántaság* a ju’nak a *viribe van*” — mondja Bolega Ferenc. Hiába a száraz idő és az almozás, megkapja. A körömköz kipállik, felvállik a köröm és ott eleven seb keletkezik. A felvált körmöt az elevenig lefaragják és erős orvossággal az elevenet is bekenik. Veréb András lefaragás után kékkő, timsó, só, formalin és zsír keverékéből jól kenhető sűrű kenőcsöt készített és ezzel kezelte a beteg részt. Egy-két kenés „*rendbehozta*.” Bakos Sándor mondta: „A nagyapám, még az apám is juhász vót. Én is a drankánál születtem. Nagyapám a büdös sántaságot úgy előzte, hogy tavasszal áteresztette a juhokat a lyukon, oszt’ nem vót baj a nyájba.” *Mételykórtól* nem tartanak, mert itt „*mételyjú*” nincs. A *szórféreg* a gyengén élő juh betegsége. Úgy lehet előzni, hogy a bárányt éves koráig erősen abrakolják. Szikes foltok, erek fekete vizét szeretik a juhok. Ettől szórférgesek lesznek. A bárány még nyáron, az anya télen pusztul el. A szórféreg hosszú, fehér, cérnaszerű. A gégeben és a tüdőben telepszik meg. Bolega Ferenc az abrakba kénvirágot kever, vagy kiskanálnyi kénport szór a beteg állat torkára. Veréb András szerint azért kell a juhnak a jó abrakolás, mert az erős bárány így „*kikeheli*” a férget. Úgy orvosolja, hogy féldeci patikai sósavat sóval elkever és ebből egy kávéskanálnyit kever bárányonként az abrakba. Ugyancsak az ő megfigyelése, hogy az augusztus és szeptember a „*náthás hónapok*”. „Ha benn, ha kinn’ hál a ju’, nappal átmelegszik, iccaka meg megfázik. Az erős ju’ a náthát *kitűszköli*”. „*Tüdős juh*” is van. Bolega Ferenc szerint úgy néz ki, „mintha felfúvódott vóna. Teli van a horpasza is. A szája körül is van jele.” A „*dobkór, fúvódás*” Veréb szerint „*repvétől, lucernától, meg herétől* van. Olyankor van, ha a ju’ akkor jut hozzá, mikor még égyomorral van, oszt’, a repce, here, vagy lucer’ nincs felfagyva. Ha „*félhason fejül van*”, mán baj nélkül legelhet rajta. Ha kolompérből fal, akkor is megkapja. Vakondaktúrás közepiből kell nyeletni velle”. A *kergekór* gyógyításáról Bolega Ferenc ezt mondta: „Láttam öreg bacsót, aki keringőst operált. Apám is sokszor líkelte. Én nehezen szántam el magam’. Egyik januárba’ keringős lett egy fijatal anya. Sajnáltam, oszt’ ráattam magam, hogy megpróbálom a „*líkelist*”. Lefoktuk. Mekcsináltam a líket a bürin, meg a koponyáján, oszt’ kivettem a „*hólyag*”-ot.²⁹ Megleli az ember könnyen, mer’ ahun van, ott puhább a feje csontya. Vágáskor a vírzist kikküvel (rézgálic) állítottam el. Azut’ a hodájba egy elletőbe tettük be. Este níztem, még ilt. Hajnalba’ korán is bekukkantottam. Kísőbben a bojtárnak szóltam: „Nízd mán meg aszt a juhot a hodáj vígibe!”, „Gyött vissza — „Szálajja a lucert!” Vót osztán öröm, mer’ megilt szegíny. Azut’ mán bátrabban szoktam hozzáfogni, ha kellett. Az orvos nem szivesen csinájja. Ikább aszt mongya, hogy le kell vágni.”

²⁹ Bolega Ferenc 56 éves és Szikszai János 76 éves juhászok adatai.

³⁰ A háromtagú galandféreg (*Echinococcus granulosus*) álcája, ami a vérárammal kerül az agyba.

Építmények és felszerelésük

Juhtartással kapcsolatos építmények voltak a „drankák”, „aklok” (XXVIII. t. 1) „hodály”-ok vagy „juhól”-ak, valamint a külső legelőkön állított „szárnyék”-ok. A drankát másként „esztrengő”-nak is nevezték. Ezt mutatja az is, hogy a községi bíróság megbüntette Dési Gábort, mert Szabó Gy. Andrásra „fejes bottal ráütött”, mert „esztrengájának nádkerítése kihányásáért szólott neki”.³¹

A 18. szd. végéig a télre beszorult juhokat csak a település külső övében eső „ólaskert”-ekben helyezhették el a gazdák. Itt állottak az állatok védelmére készült építmények is. Ilyen állandó jellegű építmény volt a „juhól”, amit „hodály”-nak is hívott a nép (XXVIII. t. 2). Ilyen juhólat említ a község jegyzőkönyve egy 1839. március 2-i bejegyzésében³² Vajda Bálint gazda is juhólnak mondja: „Vót a ker'be külön ju'ól. Sáfala vót. A tetejín meg szalma vót vastagon. Elötte meg vót a ju'akol.” Hodálynak az 50—60 juhot befogadó ólat nem hívták. Hodálynak csak a nagyobb „csapat”-ot, 100-nál többet befogadó ólat nevezték. Ilyen csak nagyobb gazdák kertjében volt. Az ól egyik sarkában „ellető”, a másikban „fogadlató” volt elrekesztve. Ha az idő nem volt nagyon mord, leginkább az ól előtti akolban ellettek s az elletőt inkább fogadlatáshoz használták. Az ólban talpas „rács” is állott a szálas takarmányok etetéséhez, az abrakoltatáshoz pedig „vályu”. Krumplit, répát is ebben adtak a juhoknak. Akinek juhóla nem volt, az rudakból vagy hasított fából „állás”-t rögtönzött szélvédett helyen. Négy sarokoszlop keresztfáira dorongokat fektettek. Ezekre vastag szalmatető került. Oldalát a dranká rácsaiból alakították ki. Később ezek mentén a külső oldalon a felgyülemlett trágyából falat raktak. Az ilyen építményt „akol”-nak is hívták. A dranká rácsait használták fel az ól vagy hodály előtti kifutóhoz is. A legeltetési időszak jöttével a dranká rácsait a faluszéli („ju' szili”) fejőhelynél állították össze. Itt a dranká közelében egy szalma vagy nádtetős nád- vagy kórókunyhója is volt a juhásznak. Ebben voltak a fejőedények, bogrács és az „ilisláda” élelemmel.

A külső legelőövben tartott nyájak részére csak „szárnyék”-ok készültek árokba tűzdelt szálas nádból, vagy napraforgókóróból M Z Y vagy S alakban formálva. Úgy telepítették, hogy az itt főként uralgó észak-kelet-délnyugati szelek ellen védelmet nyújtson. A szárnyék végéhez a maguk enyhére a fentebb említett módon kunyhót hevenyésztek Gúnyájukat és élelmüket is ebben helyezték el. Legeltetés közben, ha rossz szeles idő vagy zivatar jött és meglepte őket partok, facsoportok oldalainál kerestek enyhét a nyájjal. Ha a nagy időben a nyáj elázott, hajtották, zaklatták a kutyával, hogy melegedjék, felszáradjon és ne fázzék meg.

Bolega Ferenc számadó mondta el, hogy a nagyapjának „talpaskunyhó”-ja is volt. Ezt késő őszi vagy téli időben magukkal vitték egyik helyről a másikra. Fűzfakarókból készült a váza. U-alakú léctalp négy sarkába állították a váz karóit. Elöl egy pár hosszabb, hátul pedig egy pár rövidebb karó állott. A négy karó felső végére a szélességnek és hosszúságnak megfe-

³¹ Községi jegyzőkönyv, 1840. május 31.

³² Községi jegyzőkönyv, 1839. márc. 2. „Nánási Gábor Vajda Ferenc szolgája provocaltatott azért, hogy Kőrösi Tóth Mihály juhólából febr. 22-én zár alól egy kos Tokjuhót megnyútván csupánn bőréért és egy szíjj kantárt is el tolvajolt — ezenn tettéért 24 korbáts ütésekre a 7 fr: kár megtérítésével ítéltetett.”

lelő méretű husángot erősítettek. Ezekre a keresztfákra erősítették fel az 1—2-soros nádborítást. Ezt a talpast mindig úgy állították le a földre vagy a hóra, hogy a zárt vége az uralgó szél ellen védjen. Két ember is beülhetett vagy fekkelt belé. Jó bundában még alhatott is benne a pásztor még hó hátán is.

Régi időkben, mikor még a bűdi és tedeji határokat is bérelte a község, nagy területeket jártak be nyájaikkal és szükségük volt tergenyész számra is, valamint talyigára és nyeregfára. Ha tovább mozdultak, feltették rá a nyeregfát. Erre kötötték fel az élelemtartó tarisznyákat, csobányt, bográcsot és a felesleges ruhájukat. A talyigát nagyobb távolságra menet az összes „*gesznye-gusznyájuk*” szállítására használták. A kisbojtár is ezzel járt be a faluba élelemért, kenyérért.

Régi időkre emlékezve, Juhász József 90 éves juhász mondta, hogy régen csak két nagy kutya volt a nyájnál. „Kisőbb lett még egy puli. A naggya kutya a farkas miján vót. Mindegyiknek a nyakán vasbül való szeges-horgos „*farkasörv*” vót. A puli se' egy fajta, amékebe' jó az ösztön, az jó. Úgy lehet véle beszólni, mint az emberrel.” — Bolega Ferencnek a nagyapja is nagy komondorokkal pásztortott. „Kelletek ezek a farkas mijatt, mer' sok vót a rítbe' a nád köszt. A nagy kutya jeleszte is a farkast, meg el is bánt véle. Nékem mán csak egy pulim van, a „Fürge”, de aranyir' se' adnám másnak, mer' mindig felír egy kisbojtárral”.

A nyáj vezérürüjének a nyakára kolompot kötöttek. Ez lapos, bőszájú és kb. félliteres csuporny nagyságú volt. Több juhon kisebb pergő volt. Egypár kedvenc bárány nyakára pedig rézcsengőket tettek. A magatartó juhász, ha nappalra feltette is, de éjjelre, ha a tilosba készült, leszedte ezeket a lármacsínálókat.

A juhász öltözete és felszerelése

A juhász köznapi öltözete a rendes paraszti volt. Abban tért el, hogy ő nagyszélű pásztorkalapot hordott és vitte a szűrt is, mert az idő ellen is kellett és a bekötött szűrűjban vitte az élelmét, tűzszerszámát, pipáját, bicskáját és egyes szereket a juhok esetleges kezeléséhez. Mai időkben a pásztorkalap helyett megfelel a kisszelű is, de az amarról is lemaradhatatlan tűzoktollat ezen a kalapján is viseli. Az egyenességű pipát a kalap pántlikája alá dugva is hordták. Bolega Ferenc beszélt: „A szűr úja mindig be vót kötve. Sose vót hús nélkül. Ha levágtunk egy juhot, nyáron se romlott el a húsa. Iccaka vágtunk. Még napfejjöt előtt kisütöttük. Napfejjött után a sült húst tiszta ruhára kiterítettük a napra. Így jól kiszikkasztottuk. Azut' a kunyhóba' ládába raktuk. Rájártunk, míg tartott. Sose' romlott el. Ebből került mindig a szűrűjába is. Ha ítélt fősztünk, akkor is ebből tettünk belé 2—3 marikkal, aszerint, hogy hányan ettünk. Ha meg friss húst fősztünk, birkapörköltet, daraboláskor külön tettük a csontost a színhústól. Zsirba' hagymát pirítottunk. Ebbe annyi paprikát tettünk, amennyi kellett. Ezután elébb a csontos, azut' a színhús került a bográcsba. Ekkor sóztuk, de csak a tetejét. Főni hattuk. Addig nem vót szabad megkavarni, míg a legfejül levő hús nem reszketett. Azut' mán össze lehetett keverni a színhúst a csontossal”. — A téli viseletben annyi különbség volt, hogy a szűrt a bunda váltotta fel, a kalapot pedig a báránybőr „*sikma*” (sapka). Egyik juhász szerint: „A juhász a sikmát csak akkor teszi le, ha mán van szarkafíjú.” A régi juhász a bundáját 2—3 év után már kicserélte, mert

„mán elment belőlle a juszag”. Az ilyenben pedig már nem lehetett kife-
küdni a hó hátára. Az ilyet már eladta a juhász 15 forintért. Pótolta egy
párral és újat vett helyette. Az ünneplő ruhája nyáron ráncolt bőgatya,
bőujjú ing, fényes gombsorú derekas vagy „*dobi lajbi*”, kalap és csizma
volt. Kiegészítője a cifraszűr és a tűzoktollas pásztorkalap. A juhásznad-
rágót, a „*rajthuzli*”-t télen-nyáron ünneplőnek viselték. Ez térden alul bő
volt és kigombolható, mert ha kopott már, köznapivá lett. Ilyenkor ázott
gazban, hogy csatagos ne legyen, kigombolták és térdig felgyúrták. A szá-
rak két külső oldalán régi krajcáros nagyságával egyező méretű rézgombsor
volt. A század elejére már csak mutatóba került egy-egy. Drága volt. Ol-
csóbban hozzájutott a juhász a bőgatyaéhoz. A környéken Orosz Laci bácsi
a pródi hacsó viselte legkésőbb. — A kostökcacsó helye a nadrág vagy a
gatyá korcában volt. Kezbelije régen a hosszú és egyesens pásztorbot
vagy „*fejebot*.” Ezt követte a díszes és sárgarézfejú „*kampó*” vagy más-
ként „*kampósbol*”. Fáját elkészítés előtt rendszeren trágyába ásták be és így
„*irlellik*”. Az érleléstől mogyoróbarna színt kapott, hajlékonyabb és rugal-
masabb lett és nem is tört könnyen. Kampót az öreg Bolega János sokat
öntött. Csengővel is foglalkozott. A kampót vésett dísszel és berakással
készítette. A berakott minta vörösréz vagy ólom volt.

Mai juhászok mondják, régi írások írják

A régi világra emlékezve ilyeneket is elmondtak a juhászok: „Szegény
legények meg-megfordultak a kunyhónál. A juhásznál menedéket, meg ílel-
met mindig leltek. A betyárral is megértette magát a juhász. Avval még ki
lehetett gyönni, de a zsvány kunyhótól kunyhóho' járt, oszt' so'se' tett
jót, mer' a betyár, meg a zsvány az kettő. A szegénylegény, meg a betyár
segített is niha, de a zsvány gazember. Nagypámék, ha rajtakapták a
zsványt, magok bírósokdottak felette. Két öreg számadó vót a bíró. Azok
ítélkeztek. Amit ítélek, azt a bojtárok hajtották vigre, niha csak eldönget-
tették, megpuhították, de vót úgy, hogy akasztattak is. A kútból felhúzták
a vedret. A zsványt a kút kolonca alá állították. A nyakára ráhurkoltat-
ták a szamar istrángját. Azut' átkötötték a koloncon. Otán visszamerítet-
tik a vedret a kútba. Egy bojtár tartotta lenn addig ameddig kellett. A többi
meg gödröt ásott, amibe elfódeltik mikor mán le lehetett venni a kolonerú.”

„Ilku János tudós juhász volt. Nem beszílt rúlla. Ű ott hagyhatta a
nyáját. Nem ment a' sehova. Zsvány se tudott lopni a nyájából. Eccer
egy ícaca zsvány ment az akláho'. Lopni akart. Kifogta a juhot, oszt'
a nígy lábánál összefogva a nyakába vetette. De nem tudott velle elmoz-
dulni az akoltól, meg a bárányt se tutta letenni. Így tanálta az öreg az
kolnál. Rá is szólt: „Na, lopni akartál, ebatta?” — „Na, vársz még egy
kicsinnyeig! Maj' visszagyövök!” Azut' elment megint a kocsmába. Vagy
kétóra mulva ment vissza. Addig a zsvány sült-főtt a ju' alatt. Csak úgy
folyt rúlla a verítik. Az öreg rászólt: „Na, tedd le!” Ahogy letette, az öreg
jót húzott a hátára a bottal. Azut', ahogy elestiből felállott, nyúllá vált.”

„Mikor a Laponon kinn laktunk, eccer egy szíp juhászruhájú ember
gyött az apámho'. Szíp kivert szárú kampója vót. Bojtár akart lenni. Fel-
tűnt, hogy összefogott foggal beszílt. Apám meglátta, hogyha szítnyílt a
szájaszili, bogárfekete vót a foga. Nem merete szegődtenni. Fílt túlle. Az
ember elmentibe' aszt monta: „Pedig sok mindenre megtanítottam vóna
a fíját.”

Az írás meg így beszél: „G. Oláh Mihály azon panaszára, miképpen Hornyák András több Sz. Mihályi lakosok bacsója, tölle hamissan a rovás meg hamisítása mellett egy má'sa gomolyát eltulajdonított légyen — a bepanaszlott Hornyák András meg kérdeztetett — és miután a gomoját hordó G. Oláh Mihály panaszos félnek cselédjei Róka Mihály, Oláh Julis, Oláh Su'sanna és G. Oláh Mihályné úgy Gulyás Éva kihallgattattak volna, úgy találattott; hogy a bé panaszlott bacsó Aug. 8.-áig 841. összesen 249 ft gomolyát adott légyen a panaszt tévőnek, ez utánn a rovás kérettetett elő, és mivel az, a Bacsó ön el ösmérése szerint is, a panaszos fél híre 's tudta nélkül vágódott le, a rovásra rótt két ötvenes pásztor szám, ezen két 50-es szám százásra igazítotttnak lenni általunk el ösmertetik, de meg a rováson levő többi szám jegyzés sem mutatván a' gomoja ki hordása rendit, minél fogva nevezett bacsónak igazságtalan tette annál is inkább ösmértetett el, hogy más gazdákat is kívánt meg csalni a hamis vágással — ennek fojtában

Hornyák András mint szántsándékos 's mesterséges tolvaj, a kemény megdorgálás mellett az igazságtalanul el tulajdonítani akaró egy má'sa gomojának meg adására ítéltetett.”³³

Egy másik fakult írás szerint: „1774. die 18. Junii. Tök András poenitentiat tartott 's absolváltatott. Ily lopásba tapasztaltatott, hogy a 'Nyájj juhászszal a más Gazdák jó bárányait magának el jegyeztette, a' maga rossz bárányait pedig azok helyébe a' Gazdáknak jegyeztette.”³⁴

Ugye, a juhászson is látszik a szeplő, ha rávilágít a nap!

Gombás András

SCHAFZUCHT IN SZENTMIHÁLY (TISZAVASVÁRI)

Szentmihály ist eine Gemeinde des Gebiets „Mezőség“, im Komitat Szabolcs-Szatmár. Seinen uralten Namen hat man Anfang des Jahrhunderts zu Büdszentmihály verändert, dann im Jahre 1952, vereinigt mit dem Dorfe Búd, bekam es den Namen Tiszavasvári.

Die Gemarkung beträgt 16 080 Katastraljoch und das vereinigte Dorf: 32 825.

Vor der Theißregelung waren allein in dem südlichen und westlichen Teil dieses Gebiets 4000—5000 Katastraljoch Überschwemmungsgebiet. Den östlichen Teil erreichte das Wasser kaum. Auf Grund der Conscribierung anfangs des 18-ten Jh-s standen ungefähr 1500—2000 Katastraljoch unter Ackerbau, während der übrige Teil der Viehzucht diente.

Auch die Lage des Dorfes war dieser Einteilung gemäß. Es waren zwei Innengrundstücke. Diese bestanden aus einem Wohnsitz und aus einem Garten. Den Kern der Siedlung bildeten die Wohnsitze. Diesen Kern umfaßte der sogenannte „öles-árok“ (klafterbreiter Graben) Den Kern umfingen von drei Seiten die Gärten. Von Westen her begrenzte ihn der nasse „Tóalja“ (Seeboden). Im Gartentum hatte jeder Wohnsitz einen Stallhof — „ólaskert“ —, der wesentlich als Wirtschaftshof diente. Hier wurden untergebracht: der Viehstand, Futter, die Gruben, die Tennen, usw. Ihre Bauten bestanden aus Ställen, Schafställen, Pferchen. Die Weiden der Gemarkung schlossen sich in 2 Kreisen an. Im inneren Kreise, knapp am Rande der Sied-

³³ Községi jegyzőkönyv, 1841. okt. 22. 167 bejegyzés.

³⁴ A szentmihályi ref. egyház protocolluma 1772. 227. lapján.